

Г. В. Ситник,
к. е. н., доцент, докторант кафедри економіки і фінансів підприємств, КНТЕУ

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

В статті висвітлюються когнітивні аспекти фінансового планування, необхідність їх врахування в перебігу організації процесу фінансового планування на підприємстві. Обґрунтовано когнітивні стилі фінансового планування, їх відповідність стратегічному, поточному та оперативному рівням фінансового планування, доцільність застосування когнітивних карт у фінансовому плануванні.

The Paper highlights the cognitive aspects of financial planning, the need of its consideration in the course of the process of financial planning at the enterprise. Cognitive styles of financial planning, their compliance with strategic, current and operational levels of financial planning, and the need for use of cognitive maps in financial planning are grounded.

Ключові слова: фінансове планування, когнітивний стиль, когнітивна карта.
Key words: financial planning, cognitive style, cognitive map.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою передумовою ефективного і стійкого розвитку підприємства є налагодження дієвої системи фінансового планування, в перебігу якого здійснюється інтеграція та узагальнення всього комплексу планових розрахунків. Саме процес фінансового планування передбачає постановку фінансових цілей, їх узгодження з наявним фінансовим потенціалом підприємства та умовами зовнішнього середовища та обґрунтування заходів з їх реалізації. Ускладнення та динамічні зміни внутрішніх та зовнішніх умов функціонування підприємства, з одного боку, посилює роль фінансового планування, а з іншого — вимагає вдосконалення підходів щодо його організації, що, в свою чергу, потребує додаткових фундаментальних теоретичних досліджень і переосмислення його природи та проявів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам фінансового планування присвячена велика кількість досліджень як вітчизняних [1—3], так і закордонних авторів [4—9]. Здебільшого вони присвячені управлінським аспектам фінансового планування і розкривають питання змісту, принципів, етапів фінансового планування, порядку розробки окремих документів фінансового плану та організаційно-інформаційного забезпечення процесу.

Останнім часом увагу фахівців привертають когнітивні аспекти планування, що пов'язано з розвитком поведінкової (когнітивної) теорії фірми, основоположником якої вважається Г. Саймон [10]. Даний підхід ґрунтується на концепції обмеженої раціональності, згідно з якою фірма приймає не оптимальне рішення (не виступає раціональним максимізатором), а найбільш задовільне для неї за певних умов функціонування. В своїх дослідженнях Г. Саймон [10] зауважив, що фірми ведуть боротьбу зі складнощами оточуючого їх світу, замінюючи абстрактну, глобальну ціль більш конкретними підцілями.

Суттєвий внесок у розвиток поведінкової теорії фірми здійснили його прибічники та послідовники Р. Саерт [11]

і Дж. Марч [11], погляди яких сформульовані в роботі “Поведінкова теорія фірми”. Автори розглядають фірму як коаліцію індивідів, які мають різні цілі і які не обов'язково повинні інтегруватися в одну загальну ціль, але на основі емпіричних досліджень висувають п'ять груп цілей, які пов'язані з різними функціональними напрямками управління, а саме: обсяг виробництва, рівень запасів готової продукції, рівень продажів, частка ринку, обсяг і норма прибутку. Переорієнтація цільової функції діяльності підприємства з максимізації прибутку на підвищення цінності підприємства для власників та інших стейкхолдерів, формування множинності цілей вимагає оцінки в процесі фінансового планування фінансових інтересів різних зацікавлених груп, визначення механізму їх узгодження, що потребує дослідження когнітивних аспектів фінансового планування, розуміння яких, на нашу думку, відіграє важливу роль у побудові його ефективної системи на підприємстві. При цьому їх вивченню в сучасній літературі як суто теоретичного, так і прикладного характеру присвячено недостатню увагу. Когнітивний характер планування висвітлюється в роботах Р. Мантисало [12], М. Сухарева [13] та інших дослідників, але прикладні питання оцінки поведінкових аспектів фінансового планування та їх впливу на організацію процесу фінансового планування на підприємстві залишаються малодослідженими.

Мета дослідження полягає у вивченні когнітивних особливостей фінансового планування, їх впливу на організацію фінансового планування на підприємстві, обґрунтуванні типології когнітивних стилів фінансового планування, визначенні можливості застосування когнітивних карт в перебігу його здійснення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Традиційно планування розглядається з двох позицій: загальноекономічної (з точки зору теорії фірми) та конкретно-управлінської (як функція менеджменту). Загальноекономічний аспект планування характеризує його як важливий механізм регулювання підприємства, за допомогою якого вирішуються проблеми, які не регу-

люються ринковим механізмом. Конкретно-управлінський аспект планування висвітлює його як процес, що має певний порядок організації. В сучасних умовах планування все частіше розглядають з позицій когнітивної економіки як вид розумової (інтелектуальної) діяльності, в процесі якої суттєву роль відіграють ментальні моделі поведінки людини тощо. Як слушно зазначає М. Сухарев, «планування нерозривно пов'язане з мисленням. Розробка моделей бажаного майбутнього є однією з головних, якщо не найголовнішою функцією мислення, ... яка утворює для соціального інтегрованого рівня організації матерії механізм еволюції ...» [13]. Такий підхід до вивчення планування є досить слушним з огляду на важливу роль знань, упереджень, прагнень у процесі прийняття окремих економічних і фінансових рішень. Так, М. Егіді і С. Різелло [14] зазначають, що «експериментальний аналіз поведінки фірм ... змусило Марча і Саймона повністю переглянути визначення «планування»: планування більше не розглядається як чітко визначена і алгоритмізована діяльність, що ґрунтується на раціональному виборі і поринута у світ вичерпної інформації. Планування віднині ґрунтується на «організаційному навчанні»» [14, с. 29].

Таким чином, планування на сучасному етапі доцільно розглядати в тривимірному аспекті — загальноекономічному, конкретно-управлінському та когнітивному, що забезпечує комплексність та системність дослідження. Всі прояви планування взаємопов'язані між собою, визначають його зміст та орієнтири для формування ефективних систем управління.

Так, когнітивний аспект фінансового планування полягає у формуванні моделі майбутнього фінансового стану підприємства, виходячи з намірів, інтересів, цільових установок планувальників та їх ментальних моделей поведінки, здатності до синтезу і аналізу, прогностичних вмінь. Так, дієвість системи фінансового планування, на наш погляд, значною мірою залежить від когнітивного стилю планувальників, під яким розуміється сукупність критеріїв вибору переваг при вирішенні задач та пізнанні економічних явищ, процесів, і являє систему засобів та індивідуальних прийомів, до яких вдається людина для організації своєї пізнавальної діяльності в цілому і організації фінансового планування зокрема. Дослідженням когнітивного стилю займається когнітивна психологія, яка на сьогоднішній день поки що не виробила єдиного підходу до його вивчення. В нашому дослідженні значний практичний інтерес представляють інтегральні, комплексні характеристики когнітивного стилю, які використовуються в прикладному системному аналізі і теорії менеджменту, які пропонують Р.Акофф [4], М.Маруяма [15] (табл. 1).

Як бачимо, в основі виділення вищезазначених когнітивних стилів лежать різні критерії: Р. Акофф [4] виокремлює стилі планування залежно від орієнтації планових ідей у часі, а М. Маруяма [15] визначає епістемологічні стилі залежно від особливостей розуміння і запам'ятовування, набуття і застосування знань та соціально-психологічних характеристик особистості.

Тому, на наш погляд, ці підходи доцільно об'єднати, що

Таблиця 1. Когнітивні стилі, що впливають на вибір підходу до планування [4; 15]

Когнітивний стиль	Характеристика
<i>Підхід Р. Акоффа</i>	
Реактивіст	Прагне повернутися у минуле. Люди такого типу розглядають, як правило, проблему по частинах, а не системно.
Інактивіст	Занадто прив'язаний до теперішнього, віддає перевагу посплинним задовільним рішенням, уникаючи змін. Для таких людей найважливіша мета — виконання соціально-економічної системи.
Преактивіст	Орієнтований на майбутнє, спрямований на зміни, віддає перевагу точним методам прогнозування та пошуку оптимального рішення.
Інтерактивіст	Не хоче повертатися до минулого, прив'язується до теперішнього, не погоджується прийняти обчислене кимось майбутнє, а прагне його конструювати самостійно.
<i>Епістемологічні стилі М. Маруяма</i>	
Ієрархічний (Н-тип)	Присильний до ранжування і класифікації, послідовного сприйняття і розуміння, пошуку регулярності і загальних характеристик, поспішання на об'єктивні знання незалежно від спостережень, цінює загальні правди більше, ніж ситуаційні знання, спирається на результати кількісного аналізу, вірить в універсальність заданої ієрархії цінностей, існуючі інститути.
Індивідуальний (І-тип)	Прагне розрізнити й ізолювати окремі події і явища, кожне з яких розглядає як унікальне; розглядає знання як конкретну інформацію, необхідну для певного виду діяльності; цінює незалежність, вірить у власні оцінки.
Морфогенетичний (S-G-типи)	
S-тип	Прагне до цілісного висвітлення явищ, висловлення емергентних властивостей системи, ґрунтується на різносторонньому аналізі, орієнтованому на співробітництво і колективні форми співпраці.
G-тип	Ближчий до S-типу, але характеризується більш високим творчим потенціалом, здатністю давати різні інтерпретації ситуацій, володіє лідерськими здібностями.

дозволяє отримати 12 когнітивних стилів планувальника з відповідними сумісними характеристиками. Поряд з цим, важливою особливістю, що формує стиль саме фінансового планування, є схильність планувальника до фінансового ризику. За цим критерієм можна визначити агресивний стиль, який характеризується орієнтацією на високий рівень рентабельності і фінансового ризику; помірний (компромісний), для якого характерною особливістю, є помірне ставлення до фінансового ризику, орієнтація на середньоринковий рівень рентабельності; консервативний стиль, який характеризується прагненням мінімізувати фінансовий ризик, що об'єктивно призводить до зменшення рівня рентабельності. Додавши цей важливий, на нашу думку, критерій можна визначити наступні когнітивні стилі фінансового планування (табл. 2).

Якість розробленого фінансового плану, можливість його реалізації суттєво залежить від переважаючого когнітивного стилю планувальників. Важливим аспектом є формування такої команди персоналу, що бере участь у процесі фінансового планування, когнітивний стиль якої відповідає поставленому рівню вирішення задач. Окремі рівні фінансового планування ставлять різні вимоги до когнітивного стилю планувальників. Так, для стратегічного фінансового планування, на наш погляд, доцільне формування групи планувальників, які поєднували б — 7—36 когнітивних стилів, на чолі яких топ-менеджери 34—36 типів. Для поточного фінансового планування бажаним є поєднання 7—21 стилів, а для оперативного фінансового планування — 1—12 стилів, що сприятиме забезпеченню творчого підходу до стратегічного фінансового планування, забезпеченню збалансованості фінансових планів, рівня їх реалістичності, гнучкості та адаптованості до умов зовнішнього середовища.

Зважаючи на те, що підприємство є відкритою соціально-економічною системою, що створює цінність, в її фінансовому розвитку зацікавлені різні учасники — стейкхолдери, в кожного з яких є свої фінансові інтереси та певне уявлення щодо майбутнього розвитку системи і

Таблиця 2. Когнітивні стилі фінансового планування
(доповнено та адаптовано за [4; 15])

Орієнтація ідей планування у часі, особливості планування, застосування знань та соціально психологічні характеристики планування	Ставлення до фінансового ризику		
	Агресивний	Помірний	Консервативний
Ієрархічний реактивіст	1	2	3
Індивідуальний реактивіст	4	5	6
Морфогенетичний реактивіст	7	8	9
Ієрархічний інактивіст	10	11	12
Індивідуальний інактивіст	13	14	15
Морфогенетичний інактивіст	16	17	18
Ієрархічний преактивіст	19	20	21
Індивідуальний преактивіст	22	23	24
Морфогенетичний преактивіст	25	26	27
Ієрархічний інтерактивіст	28	29	30
Індивідуальний інтерактивіст	31	32	33
Морфогенетичний інтерактивіст	34	35	36

його фінансового забезпечення. Вагому користь в перебігу розробки стратегічного фінансового плану підприємства є розуміння і усвідомлення цих інтересів і точок зору. Їх узагальнення може здійснюватись за допомогою так званих когнітивних карт, які знайшли розвиток і поширення в когнітивній психології і когнітивній соціології [15—18] і починають застосовуватись для розв'язання практичних соціальних, екологічних та економічних проблем. У широкому сенсі когнітивна карта являє собою схематичний, спрощений опис фрагмента картини світу індивіда, що стосується певної проблемної ситуації, який візуалізується у вигляді множини вершин, кожна з яких відповідає одному з факторів чи елементів картини світу і пов'язана з іншими дугами, що характеризують причинно-наслідкові зв'язки між ними. Останнім часом дослідники наголошують на тому, що когнітивні карти можуть бути корисним інструментом для формування і уточнення гіпотези щодо функціонування досліджуваного об'єкта за допомогою побудови структурної схеми причинно-наслідкових зв'язків [15—18]. Так, англійський вчений К. Іден [17] запропонував застосовувати когнітивні карти для колективного вироблення і прийняття рішень, зважаючи на те, що ефективність взаємодії в групі осіб, що займаються прийняттям рішень, суттєво залежить від розуміння способів інтерпретації ситуації іншими членами групи [17, с. 4]. Когнітивні карти дозволяють фіксувати різні точки зору, їх аргументацію, що сприяє побудові більш об'єктивних прогнозів фінансового розвитку підприємства, розвитку зовнішнього фінансового середовища і обґрунтуванню на цій основі більш якісних і дієвих фінансових планів. З цією метою доцільне застосування ПЕОМ і прикладних пакетів для аналізу когнітивних карт NIPPER, Core, GISMO. Даний підхід дозволяє уникнути ряд обставин, що заважають прийняттю ефективних планових фінансових рішень, а саме: звуження погляду на дійсність під впливом звичного досвіду, ритуального підходу до фінансового планування, низького рівня гнучкості організаційних структур, впливу фінансових стереотипів та амбіцій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у статті обґрунтовано необхідність врахування когнітивних аспектів фінансового планування в процесі його організації на підприємстві. Визначені когнітивні стилі фінансового планування, ідентифікація яких дозволить формувати команду планувальників, адекватних рівню розв'язання стратегічних, поточних та оперативних завдань фінансової діяльності. Обґрунтовано можливість застосування когнітивних карт у перебігу фінансового планування. Побудова таких карт та їх аналіз є підґрунтям для формування фінансової моделі підприємства, яка виступатиме концептуальним інструментом фінансового планування. Розроблення фінансових планів на основі таких моделей

забезпечує координацію зусиль усіх підрозділів підприємства на досягнення фінансового успіху, забезпечення збалансованості і стійкості фінансового розвитку, рівня адаптованості до зовнішніх умов функціонування. Визначення когнітивних стилів фінансового планування, необхідності застосування когнітивних карт у перебігу розроблення фінансових планів потребує обґрунтування методологічних засад побудови фінансової моделі підприємства, етапів реалізації процесу фінансового планування, вдосконалення методичного інструментарію планових фінансових розрахунків, що буде предметом подальшого дослідження автора.

Література:

- Біла О.Г. Фінансове планування і прогнозування: навчальний посібник / О.Г. Біла. — Львів: Компакт-ЛВ, 2007. — 316 с.
- Бланк, І.А. Основи фінансового менеджмента: у 2-х томах. Т.1. / І.А. Бланк. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ОМЕГА-Л, 2011. — 656 с.
- Савчук В.П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент / В.П. Савчук. — К.: Издательский дом "Максимум", 2006. — 884 с.
- Акофф, Р. Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. — М.: Прогресс, 1985. — 278 с.
- Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; пер. с англ. — М.: Экономика, 1989. — 519 с.
- Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы: учебно-методическое пособие / М.М.Алексеева. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 244 с.
- Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование: [учебник] / М.И. Бухалков. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 392 с.
- Ильин А.И. Планирование на предприятии: [учеб. пособие]. В 2 ч. Ч.1 / А.И. Ильин. — Мн.: ООО "Мисанта", 1998. — 296 с.
- Лихачева О.Н. Финансовое планирование на предприятии: учебно-практическое пособие / О.Н. Лихачева. — М.: Проспект, 2004. — 264 с.
- Саймон Г. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении // Теория фирмы. — СПб.: Экономическая школа, 1995. — 385 с.
- Cyert R.M. Behavioral Theory of the Firm, Englewood Cliffs / R.M. Cyert, I.Y. March. — N.J.: Prentice Hall, 1963. — 68 p.
- Mantysalo R. Land-use Planning as Inter-Organisational Learning / R. Mantysalo -Oulu: Oulu University Press, 2000. — 385 p.
- Суухарев М.В. Эволюционное управление социально-экономическими системами: [монография] / М.В. Суухарев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: worldcrisis.ru/files/443004/evolution.pdf
- Egidi M. Cognitive economics. / M. Egidi, S. Rizzello. — Cheltenham, UK; Northampton, Mass.: Elgar Pub., 2004.
- Maruyama M. Interwoven and Interactive Heterogeneity in 21st Century / M. Maruyama // Technological forecasting and social change. — 1994. — Vol. 45. — № 1. — P. 93—102.
- Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю.М. Плотинский [Электронный ресурс]. — Режим доступа: socioline.ru/pages/yum-plotinskij-modeli-sotsialnyh-protsessov.
- Eden C. Cognitive mapping // Eur. J. of Operational Res. — 1988. — Vol. 36. — №1. — P. 1—13.
- Робертс Ф.С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам / Ф.С. Робертс. — М.: Наука,